

თამარ გითოლენდია

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ზოგი სემანტიკური დიალექტიზმის ახალი შინაარსობრივი ნიუანსი სალიტერატურო სიტყვანმარებაში

სემანტიკური დიალექტიზმები ესაა სიტყვები, რომელთა სხვადასხვა კილოურ მნიშვნელობებს თავი მოუყრიათ სალიტერატურო სიტყვანმარებაში (ბ. ფოჩხუა 1960: 120). ნ. ჭოხონელიძის განმარტებით, დიალექტურ ლექსიკაში გამოიყოფა სემანტიკური **დიალექტიზმები** — ენაში დამკვიდრებული სემანტიკისაგან განსხვავებული მნიშვნელობები... (ნ. ჭოხონელიძე 2001: 135-136).

აღ. ლლონტი აღნიშნავს, რომ „დიალექტური მეტყველების ნაირფეროვანი სიტყვარი მუდამ იყო და რჩება სალიტერატურო ენის არსენალად. კილო-თქმებში გვხვდება ასეულობით ისეთი სიტყვა, რომელთა ბადალი სალიტერატურო ენას არ მოეპოვება, ან საერთო სიტყვას ამა თუ იმ კილოში აქვს ისეთი დამატებითი მნიშვნელობანი, რაც უცხოა სალიტერატურო ენისათვის... ქართული კლასიკური მწერლობის დამსახურება ჩვენი ენის წინაშე სწორედ იმიტომაც არის ასე განუზომლად დიდი, რომ მათ ასობით ხალასი სიტყვა გადაარჩინეს დაკარგვას, ფრთხილად ამოკრიბეს ადგილობრივი მეტყველების სალაროდან, მოაშორეს კუთხურობის მტვერი, განასპეტაკეს და სალიტერატურო ენის სამსახურში ჩააყენეს (ა. ლლონტი 1984: 3).

ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალაში მრავლად დასტურდება მწერლების მიერ დიალექტური მნიშვნელობების მქონე სიტყვების სალიტერატურო ქართულში შემოტანის ფაქტები.

აღვა „1. აღვა, აღვის ხე; 2. ჭადარი: **აღვა** არის „მალაღი და კოხტა ხე, აქვს ვიწრო, პირამიდული ვარჯი. იგივე კვიპაროზი, თუმცა მესხურ-ჯავახურში **ჭადარს** აღნიშნავს“ (ქეგლ 2008) ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში იმის საილუსტრაციოდ, რომ **აღვა, აღვის ხე** ნამდვილად სემანტიკური დიალექტიზმია, მოხმობილია შემდეგი ტიპური ფრაზები: „[ეზოს] გარს მწყობრად დარაზმული აღვის ხე უვლიდა“ (გ. ბარნ.);

„თეთრი აკაცია, აკაკი, იფანი, ალვის ხე... კარგად ეგუებიან ქუჩას“ (ლიტ. საქ.). ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში სანალიზო სიტყვის მესხურ-ჯავახური მნიშვნელობების ასახვა უკვე ნიშნავს ამ სემანტიკური დიალექტიზმის (**ალვა** “ჭადარი”) სამწიგნობრო ენაში დამკვიდრების სანქცირებას, ვინაიდან ქველი ნორმატიული ლექსიკონია.

ალყა [არაბ. ჰალკათ] განმარტებით ლექსიკონში, ერთი მხრივ, ნიშნავს წრეს, რკალს, მეორე მხრივ, ახალ ქართულში ბლოკადის, გარემოცვის მნიშვნელობითაც გვხვდება. ლექსიკონში ისიც არის მითითებული, რომ ამ უკანასკნელი მნიშვნელობით ის გამოიყენება არც ისე დიდი ხანია, ხოლო ძველ ქართულში ალყა არის აბრეშუმის, ნაწლავის, ან ლითონის სიმი (ძალი), უმთავრესად საკრავისათვის: „გული ჩემი შენთა შავთა თმათა ალყითა დაბმულია“ (ვისრამიანი). XX საუკუნის მწერლები ამ სიტყვას იყენებენ ძველი მნიშვნელობითაც, შდრ.: „მე ის მიკვირს, ...ამ ოთხ უბრალო და მოუხეშავ ალყას ვინ მისცა ამდენი მელოდია“ (ჭ. ლომთათ.);

ზმნისართი ალყად აღნიშნავს „გარშემო“, „ირგვლივ“: „ესე გვესმა, მოვადგით, ალყად გარე მოვერტყენით“ (რუსთ.), ხოლო ალყად დაჭრა, ალყა-ალყად დაჭრა ხახვის იმგვარად დაჭრაა, რომ რგოლებად იშლებოდეს: „ალყად დაჭრილი ხახვი ცალკე ტაფაში ჩაყარეთ“ (ბ. ჯორჯ.). ვაჟა ამ სიტყვას იყენებს „მალაღლის, ტანწერწეტის“ მნიშვნელობით: „გამოჩნდა ქალი ლამაზი, შავის ტანსაცმლით მოსილი, როგორაც ალყა ტანადა, ვარსკვლავი ციდამ მოცლილი“ (ვაჟა-ფშაველა 2001: 167). ვაჟას მიერ გამოყენებული სემანტიკა ახლოს დგას ძველ ქართულ მნიშვნელობასთან. ამ მხრივ საყურადღებოა დიალექტური მონაცემები. კერძოდ, გურულსა და ქართლურში ალყ-ი არის: 1. სიმი, ალყა (პ. ჯაჯანიძე); 2. არყის ხე (შ. ძიძიგური, ნ. კეცხოველი) (ა. დლონტი 1984). ამ სიტყვის ლეჩხუმური არყე „არყის ხე ვარიანტი დადასტურებული აქვს ა. მაყაშვილს“ (ა. მაყაშვილი 1991). ამ შემთხვევაში ალყი // არყი და ლეჩხუმური არყე ერთმანეთის ფონეტიკური ვარიანტებია. არყის ხე 20 მეტრ სიმაღლემდე იზრდება (სამკურნალო მცენარეთა ელექტრონული ლექსიკონი), სწორი ტანით გამოირჩევა და ქმნის აშოლტილი ქალის ასოციაციას. არყის ხესთან ქალის შედარება დამახასიათებელია მრავალი ენისთვის, მაგალითად, რუსულ ფოლკლორში -

ლექსებსა და სიმღერებში მას ხშირად აღარებენ ტანად ქალს: **Что ждет девушка, стройная как береза - своего лесника или своего лесоруба?** რას ელოდება არყის ხესავით ტანადი გოგონა - მეტყვევს თუ ტყისმჭრელს?“ (Русская невеста. Береза обыкновенная.). თუმცა ამ საკითხთან დაკავშირებით შეიძლება გამოითქვას ვარაუდი „სტუმარ-მასპინძლის“ ციტირებული ტექსტის ამ ადგილას კორექტორული შეცდომის არსებობის შესახებ. რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, ქალის წერწეტი ტანი ალყასთან არც ვაჟას შემოქმედებაში და არც სხვა მწერლებთან არ არის შედარებული მაშინ, როდესაც ჯერ კიდევ „ვეფხისტყაოსნიდან მოყოლებული ტრადიციულად გამოიყენება ტანადი ადამიანის შედარება ალვის ხესთან. შდრ. „ავთანდილის შემხედველთა: „ჭგავსო ალვას, ედემის ხეს“ (ავტ.). ამ გარემოების გათვალისწინებით ვვარაუდობთ, რომ ზემოთ ციტირებულ წინადადებაში საქმე გვაქვს ბეჭდვის შეცდომასთან და ხელნაწერ ტექსტში უნდა ყოფილიყო ამგვარად: „გამოჩნდა ქალი ლამაზი, შავის ტანსაცმლით მოსილი, როგორაც ალვა ტანადა, ვარსკვლავი ციდამ მოცლილი“.

პირველსავე სიტყვას რომ დავუბრუნდეთ, უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ალყა სიტყვის დიალექტური მნიშვნელობების ასახვა უკვე ნიშნავს ამ სემანტიკური დიალექტიზმებისათვის სამწიგნობრო ენის კარის გახსნას.

ბოჭვა სალიტერატურო ენაში **შეკვრას, შეკოჭვას** ნიშნავს, იმერულ მეტყველებაში კი **მუჭა-მუჭა მოკრებას, გროვებას, ხვეტას** აღნიშნავს. კუთხური მნიშვნელობა საერთო ქართულში შემოვიდა და სიტყვა პოლისემიური გახდა: „ბახვამ გაიღიმა და კრძალვით დაიწყო პატარა ქვების **ბოჭვა**“ (გ. წერეთ.);

გაწირვა სალიტერატურო ენაში ნიშნავს „გამეტებას, უნუგემოდ, ბედის ანაბარად მიტოვებას“: „ძმის **გაწირვა**, მტრის მიდგომა არ გეთვლება სამსახურად!“ (აკაკი) (ქეგლ), მაგრამ ვაჟა თავის პოემებში ამავე სიტყვას იყენებს ზოგადად „მიტოვების, დატოვების“ სემანტიკით: „თავის მიწა-წყლის **გაწირვა**, ძნელი ყოფილა მეტადა“ (ვაჟა), ასევე ილია საანალიზო სიტყვას ხმარობს სალიტერატურო მნიშვნელობით, მაგრამ დადებითი კონოტაციით: „საკეთილოდ გამეტების, გაცემის“ სემანტიკით: „მადლი ერთისაგან **გაწირვა** და მეორისგან შეწირვა ერთსა და იმავე დროს“ (ილია).

პინა არის: 1. „დიდი ჯამი“: „გვერდით ეგდო ძველი თოხი, ნაგუბარი წყლით სავსე **პინა**“ (გ. ლეონიძე); 2. „სასწორის თევზი“: „რა დასწორდა სასწორზედ წონა, უფალი **პინას** ზედ ადგამს ფეხსა“ (ილია). ამ სიტყვის დიალექტური მნიშვნელობებია: „ხის დიდი ჯამი“ (ჯავახ., აჭარ., გუდამაყრ., მთიულ.), „სპილენძის დიდი ტაშტი“ (მთიულ., გუდამაყრ.); „საწყაო: ნახევარი ფუთი“, (ზ. აჭარ.) „ხის კასრი, რომელიც საწყაოდ გამოიყენება“ (ა. ღონტი 1984). „საფლავის ქვაზე ამოჭრილი პატარა ღრმული“ (ნ. ჭოხონელიძე 2001: 136).

ღველფი, ღუელფი საბას განმარტებით არის „ნაკვერცხალი შეგროვებული“. ვაჟა მას იყენებს კერის მნიშვნელობით: „ცეცხლი ჰკრთებოდა ღველფზედა“ (ვაჟა-ფშაველა 2001: 165). ვაჟასეული სემანტიკა ფშაური დიალექტიდან მოდის;

გაბუტული იმერულში იგივეა, რაც „გაბდღვნილი“. გადატანითი მნიშვნელობით იგივე სიტყვა ნიშნავს „ფუნჩულას, მსუქანს“. იმერულ კილოში გამოიყენება ღარიბის, უბოვარის, უქონელის მნიშვნელობითაც, რაც ასახულია აკაკის ენაში: „**გაბუტული** გლეხის შვილო, შენ პაწაწინაო! აგრე ტკბილად, უდარდელად რამ დაგაძინაო?“ (აკაკი).

სურვილი სალიტერატურო ქართულში არის „მისწრაფება, მიდრეკილება, რომ რაიმე მოხდეს, განხორციელდეს, რომ რასმე მიაღწიონ, — ნდობა, წადილი“ (ქეგლ). აღმოსავლეთ საქართველოდან გამოსულ მწერლებს კი ეს სიტყვა **სიყვარულის, ტრფიალის** მნიშვნელობით აქვთ გამოყენებული: „ბევრ სოფლის საპატარძლოს ქალებს თვალი დარჩენია გიორგიზედ..., ბევრს ჩასახვია გულში იმისი **სურვილი**“ (ილია); „შენმა **სურვილმა** დამლია, შენმა ფიქრმა და სევდამა“ (ვაჟა); „ერთმანეთისა **სურვილი** ორსვე ჰქონიყო წყლულადა“ (ვაჟა-ფშაველა 2001: 112).

ტარიელ ფუტკარაძემ გააანალიზა ალ. ყაზბეგის პროზაში დადასტურებული მოხეური დიალექტური ლექსიკა. სანიმუშოდ წარმოვადგენთ რამდენიმე სემანტიკურ დიალექტიზმს: **კაცობა** - სირცხვილ-ნამუსობა, **ნამგალა** - ამხანაგი მწყემსობაში, **სათაური** - ზევანი, **საღმრთო** - გამოსამშვიდობებელი პურობა, **შეკვრა** - მოღალატის დაწყევლის რიტუალი, **შინაური** - არაყი, **შურთხი** - გარეული ინდაური, **წილობა** - ჩამომავლობა... (ტ. ფუტკარაძე 2006).

ამრიგად, განხილული მაგალითები ადასტურებს, რომ სემანტიკური დიალექტიზმები სალიტერატურო ენის ლექსიკის გამდიდრების ერთ-ერთ ძირითად წყაროს წარმოადგენს. არნ. ჩიქობავას სიტყვით, „დიალექტური მასალის სალიტერატურო ენაში შემოტანა გამართლებულია მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ეს ახალი შინაარსის ანდა აზრის ახალი ნიუანსის გადმოცემისათვის არის საჭირო“ (ა. ჩიქობავა 2008: 58; ბ. ჯორბენაძე, 1989: 604).

დამოწმებული ლიტერატურა:

ვაჟა-ფშაველა 2001 - ვაჟა-ფშაველა, პოემები, ნაწილი II. ქართველი მწერლები სკოლაში. თბ., 2001, ტ. 5;

მაყაშვილი 1991 - ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი. თბ., 1991;

სამკურნალო მცენარეთა ელექტრონული ლექსიკონი. http://www.ice.ge/new/samkurnalo/samkurnalo_fs.html უკანასკნელად იქნა გადამოწმებული 21.11.2016;

ფოჩხუა 1960 - ბ. ფოჩხუა, პოლისემიის საკითხისათვის; „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, XII, გვ. 99 -138, თბ., 1960;

ფუტკარაძე 2006 - ტ. ფუტკარაძე, მოხეტრი ლექსიკა - ქართული სამწიგნობრო ენის ულვევი წყარო, 2006, http://www.putkaradze.ge/qartuli_enis_istoria/links/4.4.htm უკანასკნელად იქნა გადამოწმებული 21.11.2016;

ქეგლ 2008 - ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. ახალი გამოცემა, I, თბ., 2008;

ღლონტი 1984 - ა. ღლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვისკონა. თბ., 1984;

ჩიქობავა 2008 - ა. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი. თბ., 2008,

ჭოხონელიძე 2001 - ნ. ჭოხონელიძე, ზოგი სემანტიკური დიალექტიზმის ისტორიისათვის; რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სესიის მასალები, XXI, თბ., 2001;

ჯორბენაძე 1989 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989.

TAMAR GITOLENDIA

**New Meaning Nuances of Some Semantic Dialecticisms in
Literary Word Usage**

Summary

In the article are considered several semantic dialecticisms, which are in literary word usage and express meanings, which differ from the original semantics.

The following lexemes were analysed: **ალვა** [alva], **ალყა** [alka], **სურვილი** [survili], **ღველფი** [ghvelphi], **ბოჭვა** [botchva], **გაწირვა** [gatcirva], **გაბუტული** [gaputuli]. Their new meanings, which have arisen in writers' works, were defined. In particular, the word **ალვა** was used with meaning "veil, yashmak" (V. Barnov). The word **ალყა** was used with meaning "tall, lean, thin" (Vazha); **სურვილი** was used with meaning "love" (Ilia, Vazha), **ღველფი** – "shelter; home" (Vazha); **ბოჭვა** – "to make a handful" (G. Tsereteli); **გაწირვა** – "leaving" (Vazha), **გაბუტული** – "poor, indigent" (Akaki).

The considered examples confirm that semantic dialecticisms are one of the main sources for enrichment of the literary language.